

Activitatea lui Emmanuel Protopopescu-Pake la Școala Comercială din București

DRAGOȘ-LUCIAN ȚIGĂU

A trecut mai bine de un secol de la dispariția lui Em. Protopopescu-Pake¹, timp suficient pentru ca omul atât de prețuit odinioară de concitadinii săi să fie aproape uitat. Un bulevard central al Capitalei îi poartă numele și, prin aceasta, îi păstrează o vagă amintire în rândul bucureștenilor. O singură biografie, devenită și ea centenară², poate satisface curiozitatea celor care ar dori să cunoască mai multe amănunte despre activitatea lui Em. Protopopescu-Pake. Alte articole și studii³, puține la număr, au cercetat cu precădere o scurtă secvență din viața sa, aceea în care a fost primarul Capitalei (1888-1891). Prin urmare, am considerat că este utilă prezentarea unui aspect puțin cunoscut din cariera lui Em. Protopopescu-Pake, anume activitatea acestuia ca profesor al Școlii Comerciale din București, între anii 1879-1888.

Punctul de plecare al articolului de față este o scrisoare adresată ministrului Instrucțiunii Publice⁴, databilă înainte de 9/21 octombrie 1879, în care Protopopescu-Pake se recomanda ca fiind doctor în Drept și în Științele politico-administrative, profesor și director al Școlii Libere de Științe Politice din București⁵, autorul unor diferite scrieri teoretice⁶ și articole în revista „Dreptul”⁷, avocat „în materii comerciale” cu o experiență de 12 ani. Având ca temei cele arătate mai sus, petiționarul își exprima dorința de a preda Dreptul la Școala Comercială din

¹ A trăit între 12/24 ianuarie 1845 – 28 aprilie /10 mai 1893; apelativul Pake, dat de colegii săi de școală, și-l adaugă definitiv la nume în 1868, cf. Dem. Teodorescu, *Biografia lui Em. Protopopescu-Pake*, București, 1899, p. 5, 11.

² Vezi *supra*; biografia avea 125 pagini.

³ *Calendarul revistei „Lumea ilustrată” pe anul 1894*, p. 65-66; A. Vechsler, *Colecțiune de notabilități române*, f.a., apud *Bibliografia istorică a României*, vol. III (tomul 5, sec. XIX – biografii), București, 1974, p. 322, nr. 9770; C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, vol. 3, Sibiu, 1904, p. 684; *Minerva. Enciclopedie Română*, Cluj, 1929, p. 787; I.A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționar enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, partea a II-a, <București, 1931>, p. 1824; L. Predescu, *Enciclopedia Cugetarea (Material românesc. Oameni și înfăptuiri)*, București, 1940, p. 698; I. Vitan, *Em. Protopopescu-Pake, primar al Capitalei (1888-1891)*, în „Anuar al Arhivelor Municipiului București”, 1, 1997, p. 51-57.

⁴ D.A.N.I.C., fond Regia Exploatărilor Agricole și Zootehnice (în continuare, REAZ), dosar 688/1879, f. 52.

⁵ Fondată în septembrie 1872, școala a funcționat pe tot timpul vieții lui Pake, cf. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 13-14.

⁶ Titlurile cărților sale sunt cuprinse în *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, vol. 3 (L-Q), București, 1989, p. 1084-1085.

⁷ Pake era fondator (din 1871) și redactor al revistei; câteva dintre articolele economice scrise între 1871 și 1892 sunt semnalate în *Bibliografia istorică a României*, vol. II (tomul 2, sec. XIX – viața economică), București, 1999, la pozițiile 5031, 5314, 6814, 7912, 8042, 15900, 15949, 15956, 15961 (p. 260, 272, 337, 385, 390, 739, 742).

București („declar că primesc a preda gratuit cursul până la regularea acestei catedre prin Budgetul general al statului”). Acceptul și viile mulțumiri ale ministrului N. Kretzulescu nu au întârziat, fiind comunicate atât petentului, cât și direcțiunii Școlii Comerciale (12 octombrie 1879)⁸. Om de cuvânt, Em. Protopopescu-Pake a hotărât să-și înceapă imediat activitatea. Astfel, primul curs de Drept administrativ a fost ținut elevilor clasei a III-a, luni, 15/27 octombrie 1879, între orele 8-9⁹. Acesta a fost începutul unei perioade, de peste zece ani, în care Școala Comercială a fost servită cu devotament de unul dintre cei mai iluștri dascăli pe care i-a avut.

Faptele evocate mai sus implică cercetarea și lămurirea a două chestiuni preliminare. Prima dintre ele privește situația studiului Dreptului în cadrul învățământului comercial, iar a doua problemă ține de motivele pentru care Protopopescu-Pake a fost preferat la ocuparea catedrei. În 1879, învățământul comercial din România avea abia 15 ani de existență¹⁰. Consacrate prin Legea Instrucțiunii, din noiembrie 1864, studiile comerciale aveau durata de patru ani, fiind destinate numai băieților de 12-18 ani, absolvenți ai școlii primare¹¹. Programa din 1864 a prevăzut și un curs de Drept comercial și maritim, însă, în practică, acesta era predat împreună cu noțiunile de Economie Politică. Ocazia ca Dreptul să devină o materie de sine stătătoare s-a ivit în 1879, când s-a hotărât nu numai prelungirea studiilor comerciale de la patru la cinci ani¹², dar și folosirea unei noi programe analitice. Astfel, în clasa a III-a elevii urmau să studieze Dreptul administrativ, iar în clasa a IV-a, Dreptul comercial¹³.

Luând cunoștință de structura noii programe, directorul Școlii Comerciale bucureștene, Theodor Ștefănescu, arăta cu temei că: „Dreptul comercial și procedura acestui cod nu se pot preda decât de o persoană care posedă studii speciale în Drept și cu o aplicație juridică relativă, care să faciliteze în mod constant cursul de Drept comercial” (27 septembrie 1879)¹⁴. Așadar, se poate înțelege mai bine de ce oferta lui Em. Protopopescu-Pake, făcută câteva zile mai târziu, a fost bine primită și imediat acceptată de minister. La aceasta a mai contribuit, în mod firesc, pregătirea profesională, bunul renume și influența de care se bucura atunci Protopopescu-Pake¹⁵.

⁸ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 688/1879, f. 55; Direcția Municipiului București a Arhivelor Naționale (în continuare, D.M.B.A.N.), fond Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar nr. 1444, dosar 1/1878-1881, f. 94.

⁹ D.M.B.A.N, fond Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar nr. 237, dosar 443/1875-1881, f. 111 v.

¹⁰ Amănunte la V.Bozga, I.Gherasim, *Începuturile și dezvoltarea învățământului economic românesc până la 1877*, în „Revista de Istorie”, 36, 1983, nr. 10, p. 977-988.

¹¹ „Monitorul Oficial”, nr. 272, 5/17 decembrie 1864, p. 1293.

¹² *Ibidem*, nr. 52, 6/18 martie 1879, p. 1481.

¹³ *Ibidem*, nr. 204, 8/20 septembrie 1879, p. 5852.

¹⁴ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 688/1879, f. 53.

¹⁵ Pake a fost prefectul Poliției Capitalei (5 mai - 9 septembrie 1876), iar în 1877 intră în Consiliul Comunal al orașului, fiind ales și deputat. Între 1874-1886, a activat în loja

Timp de câteva luni (octombrie 1879 - martie 1880), catedrele de Drept și de Economie Politică au continuat să rămână unificate, cel puțin sub aspect bugetar. De la 1 aprilie 1880, studiul Dreptului a format o catedră distinctă și sub raport bugetar, dar de acum se punea problema ocupării acesteia de către un titular, în conformitate cu recenta lege pentru numirea profesorilor¹⁶. În consecință, Ministerul Instrucțiunii anunța, la 3 iunie 1880, un concurs pentru ocuparea catedrei de Drept comercial, administrativ și constituțional de la Școala Comercială. Eventualii solicitanți trebuia să posede titlul academic de licențiat sau doctor în Drept, obținut la una din universitățile din țară sau din străinătate, și să aibă o practică de avocat sau magistrat de minimum cinci ani. Programat inițial pentru 15 septembrie 1880, „concursul se va ține asupra materiilor de Drept ce fac obiectul catedrei”¹⁷. Acesta a fost însă amânat de două ori, mai întâi pentru 1 octombrie 1880, apoi, irevocabil, pentru 15 ianuarie 1881¹⁸.

La această ultimă dată, profesorii Facultății de Drept s-au reunit pentru a constitui un juriu examinator. În componența acestuia au intrat: Aristide Pascal – decanul facultății, Constantin Nacu și Alexandru Vericeanu. La 16 ianuarie 1881, Em. Protopopescu-Pake (prin renunțarea lui Ilie Filimon, el a rămas singurul candidat) a prezentat comisiei titlurile sale științifice: un certificat de bacalaureat eliberat de Gimnaziul „Sf. Sava” la 6 martie 1864, două diplome de licență în Drept ale facultăților din București (18 octombrie 1866) și Paris (4 martie 1867) și alte două diplome de doctor în Științe politice și administrative și în Drept, obținute la Bruxelles (22 martie 1867), respectiv la Geneva (29 octombrie 1870)¹⁹. În zilele următoare, Protopopescu-Pake a susținut trei probe scrise la Drept comercial (subiectul a fost *Orânduirea judecătorului comisar: punerea peceților și luarea primelor măsuri asupra persoanei falitului*), Drept constituțional (*Dreptul de veto absolut al Domnitorului; justificarea lui*) și Drept administrativ (*Expropriațiunea pentru cauză de utilitate publică*)²⁰. La 23 ianuarie 1881, juriul examinator a evaluat cele trei teze cu notele 8, 9 și 8, rezultând o medie de 8,33, care îl îndreptăța pe candidat să treacă la probele orale²¹. Acestea au fost susținute abia la 9 februarie, subiectele trase la sorți fiind: *Despre tovărășie în nume cuprinzător* (Drept comercial), *Despre Legea comptabilității Statului* (Drept administrativ) și *Comentariul articolului 113 <despre întocmirea bugetului>; unde se găsește sancțiunea lui* (Drept constituțional)²².

---

masonică română „Înțelepții din Heliopolis”, cf. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 14-15, 19, 31-32.

¹⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 68, 24 martie/5 aprilie 1879, p. 1793-1794 (art. 2-17).

¹⁷ *Ibidem*, nr. 125, 5/17 iunie 1880, p. 3549-3550.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 142, 27 iunie/9 iulie 1880, p. 4027; nr. 220, 1/13 octombrie 1880, p. 6733.

¹⁹ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 722/1881, f. 24 r.-v.

²⁰ Prima teză, scrisă pe 17 ianuarie 1881, între orele 19-22, avea 7,5 pagini, cf. *Ibidem*, f. 26-29; celelalte teze, scrise pe 19 ianuarie, între orele 19-24, aveau 4, respectiv 6 pagini (*Ibidem*, f. 31-32, 33-35).

²¹ *Ibidem*, f. 39.

²² *Ibidem*, f. 40.

Răspunsurile au primit note maxime. În concluzie, „candidatul obținând astfel nota generală zece, și posedând pe lângă aceasta în expunere *facilitate și metodă*, juriul declară pe dl. Em. Protopopescu-Pake admisibil la catedra vacantă de Drept comercial, administrativ și constituțional de la Școala comercială din București”²³. Hotărârea comisiei a fost întărită prin decizia ministerială nr. 1944/16 februarie 1881, comunicată atât proaspătului profesor provizoriu, cât și școlii unde acesta funcționa. Totodată, Protopopescu-Pake era invitat la minister pentru a depune jurământul prescris de lege²⁴.

Un alt moment important din cariera sa didactică a fost numirea ca profesor definitiv. Potrivit Legii Instrucțiunii din 1864, definitivarea într-un post didactic se realiza la trei ani după numirea provizorie în învățământ (art. 366), fiind sancționată printr-un decret domnesc (art. 364). Aceeași lege stabilea că definitivarea îi oferea dascălului titularizarea și inamovibilitatea în funcție (art. 384-385)²⁵. Prin urmare, la 18 februarie 1884, Em. Protopopescu-Pake îi cerea directorului Theodor Ștefănescu să întreprindă demersurile necesare pentru numirea sa ca profesor definitiv²⁶. La intervenția directorului Ștefănescu (20 februarie 1884) și în temeiul articolelor de lege amintite mai sus, Comisia Permanentă a Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor a avizat favorabil cererea profesorului Protopopescu-Pake (28 martie 1884)²⁷. Acordarea acestui drept a întârziat însă foarte mult, datorită birocrăției. Abia la 15 aprilie 1885, ministrul Anastase Stolojan înainta un raport regelui Carol I, fapt care l-a determinat pe monarh ca, la 18 aprilie, să-și pună semnătura pe decretul nr. 1295, prin care lui Protopopescu-Pake și altor trei dascăli ai Școlii Comerciale li se recunoștea titlul de profesori definitivi²⁸.

Documentele epocii scot la lumină faptul că, la scurt timp după ocuparea prin concurs a catedrei de Drept, Em. Protopopescu-Pake a obținut și conducerea Școlii Comerciale din București. Astfel, la 21 martie 1881, ministrul Instrucțiunii, Vasile Conta, înainta regelui Carol I un raport pentru destituirea directorului Școlii Comerciale, vinovat de „nesocotirea dispozițiilor luate de către autoritatea superioară școlară”. Peste trei zile, Protopopescu-Pake primea adresa ministerială nr. 4463, în care i se arăta că a fost recomandat ca director provizoriu chiar de către ministru, acesta „fiind sigur că în interesul școlii veți binevoi a primi această însărcinare, luând în primire prin inventariu în regulă arhiva și dota școlii de la

²³ *Ibidem*, f. 41.

²⁴ *Ibidem*, f. 2; „Monitorul Oficial”, nr. 40, 20 februarie/4 martie 1881, p. 1066-1067.

²⁵ *Ibidem*, nr. 272, 5/17 decembrie 1864, p. 1294.

²⁶ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 832/1885, f. 3.

²⁷ *Ibidem*, f. 1 și 6.

²⁸ *Ibidem*, f. 24 (raportul) și 25 (decretul original); „Monitorul Oficial”, nr. 20, 25 aprilie/7 mai 1885, p. 410. Vezi și comunicarea Ministerului către Școala Comercială (22 aprilie) în fondul Liceul Comercial „N.Kretzulescu” (D.M.B.A.N.), inventar nr. 1444, dosar 2/1881-1885, f. 243.

predecesorul D-voastră”²⁹. Simultan era emis decretul regal nr. 756/24 martie 1881 pentru numirea provizorie a lui Protopopescu-Pake ca director, în locul lui Theodor Ștefănescu, care era destituit³⁰. Alegerea făcută de ministru nu a fost prea inspirată, căci Protopopescu-Pake era ocupat cu alte probleme. Neavând timpul necesar pentru a-și îndeplini cu seriozitate misiunea de director, el și-a prezentat demisia la 25 aprilie³¹. Ministerul a insistat ca Protopopescu-Pake să accepte „gerarea afacerilor directoratului școlii” până la numirea unui nou titular (22 mai 1881). A doua zi, Pake răspundea că nu a girat problemele de conducere și nici măcar nu a luat în primire vreun obiect al școlii, subliniind că „m-am abținut de a mă amesteca într-o afacere pe care am declarat formal că, cu regret, nu o pot conduce pe motive cu totul independente de voința mea”³². Prin numirea dr. Paul Petrini ca director, înceta, de drept (la 10 iunie 1881), directoratul lui Protopopescu-Pake, unul din cele mai scurte din istoria Școlii Comerciale bucureștene.

Odată stabilite principalele momente din cariera sa de dascăl al Școlii Comerciale, putem prezenta activitățile didactice curente, drepturile, obligațiile și realizările profesionale ale lui Em. Protopopescu-Pake.

Un prim aspect care merită a fi cunoscut este programul de lucru. Programa școlilor comerciale din 1879 acorda studiului Dreptului o pondere destul de mică. Acesta era rezervat doar claselor a III-a (una din cele 29 de ore săptămânale) și a IV-a (trei din 30 de ore). Prin urmare, în toți cei nouă ani de profesorat, norma de predare a lui Protopopescu-Pake nu a depășit patru ore pe săptămână. Orele clasei a IV-a erau dispuse la un interval de două zile, niciodată în aceeași zi cu ora clasei a III-a, astfel că profesorul trecea prin școală de patru ori pe săptămână³³. Registrele de prezență și situațiile statistice arată că Protopopescu-Pake a fost destul de conștiincios de îndeplinirea funcției sale. Dacă în primul an de activitate (1879-1880) a avut 12 absențe, toate justificate medical³⁴, pe parcursul anilor următori numărul absențelor a scăzut simțitor: 1880/81 – 3; 1881/82 – 6; 1882/83 – 3; 1883/84 – 3; 1884/85 – 9; 1885/86 – 7; 1886/87 – 11; 1887/88 – 5³⁵. Majoritatea absențelor au fost determinate de boală, dar se cunosc și situații în care, fie nu a știut de începerea cursurilor (11 septembrie 1882), fie

²⁹ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 723/1881, f. 11 r.-v. și 12 r.-v.

³⁰ *Ibidem*, f. 10; „Monitorul Oficial”, nr. 70, 27 martie/8 aprilie 1881, p. 2161.

³¹ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 723/1881, f. 15.

³² *Ibidem*, f. 17 (22 mai) și 18 (23 mai 1881).

³³ Vezi orarele școlii din 1879-1880 (D.M.B.A.N., fond Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar nr. 237, dosar 443/1875-1881, f. 111-112), 1882-1883 (D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 768/1883, f. 11), 1885-1886 (*Ibidem*, dosar 832/1885, f. 148) și 1887-1888 (*Ibidem*, dosar 878/1887, f. 101).

³⁴ D.M.B.A.N., fond Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar nr. 237, dosar 443/1875-1881, f. 117-141.

³⁵ *Ibidem*, dosar 443/1875-1881; 444/1881-1885; 445/1885-1888, *passim*; D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 878/1887, f. 74.

era plecat din oraș (5 noiembrie 1883)³⁶. Există și mărturii care atestă că profesorul mai absentă și nemotivat (trei absențe în lunile octombrie-noiembrie 1885) sau „a ținut prelegerile însă a omis d'a subscrie” în condică (20 noiembrie 1880)³⁷.

De un interes deosebit este cunoașterea tematicii lecțiilor pe care Protopopescu-Pake le propunea elevilor săi. Din nefericire, acest aspect nu poate fi pe deplin lămurit. Legea Instrucțiunii din 1864 nu a prevăzut nici o programă analitică, mărginindu-se la a cere profesorilor ca să prezinte autorităților școlare structura detaliată a cursurilor predate (art. 119). De la profesorul nostru, o asemenea planificare a materiei nu s-a lăsat încă descoperită. Nici vechile condici de prezență nu pot dezlega misterul, căci în ele nu se scria, ca astăzi, subiectul lecției. În aceste condiții, edificatoare nu rămâne decât programa școlilor comerciale din 1879, care preciza problemele generale ale cursului de Drept³⁸. Pentru studiul Dreptului administrativ (clasa a III-a) erau propuse 22 de teme printre care: noțiuni generale, împărțirea administrativă a țării, administrația centrală și locală, despre poliție, funcționari, agenți executori, instituții de binefacere și întrajutorare, Curtea de Conturi, despre impozite, concesiuni, exproprieri etc. Elevii clasei a IV-a urmau să cunoască 35 de probleme esențiale ale Dreptului comercial, ca de pildă: registre și asociații comerciale, bursele de comerț, comisionarii și cărăușii, tranzacții comerciale, licitațiile și mezzatul, polițele, cambiile, cecurile, girarea, falimentul, bancruta, prescripția, creditorii și faliiți, acte asiguratorii, procedura codului de comerț etc. Un raport al școlii din 7 noiembrie 1881 arăta și bibliografia utilizată la orele de Drept: *Constituția, Legea electorală, Legea comunală, Legea consiliului județean*, toate acestea fiind tipărite. Printre „textele special prelucrate” de profesorii școlii figura și *Dreptul comercial*, indiciu prețios al faptului că Protopopescu-Pake a pus la dispoziția elevilor un curs propriu³⁹. După 1882, este posibil ca el să fi utilizat cursul de Drept publicat de colegul Alexandru Pretorian⁴⁰. În fond, așa cum arăta Consiliul Permanent al Instrucțiunii, în 1881, „fiecare profesor este răspunzător de progresul ce-l face în clasa lui și, prin urmare, lui îi incumbă alegerea cărților didactice cele mai nimerite pentru expunere”⁴¹.

Progresul elevilor putea fi observat cu ocazia evaluărilor curente, a examenelor semestriale, de obținere a burselor și de absolvire. Din cercetarea registrelor matricole

³⁶ D.M.B.A.N., *Ibidem*, dosar 444/1881-1885, f. 53 v., 98 v.

³⁷ *Ibidem*, dosar 443/1875-1881, f. 157 v.; D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 832/1885, f. 226, 276.

³⁸ Vezi nota 13.

³⁹ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 723/1881, f. 76; o listă din 1885, cu cărțile necesare elevilor din clasa a III-a, cuprindea *Constituția și Legea electorală*, cf. *Ibidem*, dosar 832/1885, f. 129.

⁴⁰ Al.Pretorian, *Dreptul comercial prelucrat pentru uzul fiecărui comerciant și conform programei școlilor comerciale*, Ploiești, 1882.

⁴¹ D.M.B.A.N., fond Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar 1444, dosar 2/1881-1885, f. 49.

ale acelei epoci, se poate constata că toți elevii primeau la fiecare materie câte o notă pe lună. Făcând o comparație între notele date la studiul Dreptului cu cele de la alte materii, reiese că Protopopescu-Pake nu era foarte exigent în evaluarea elevilor săi. În anul școlar 1879-1880, pentru toți cei 23 de elevi ai clasei a III-a nu existau decât trei note lunare de 1, și nici o notă de 2, 3 sau 4. Majoritatea notelor erau cuprinse între 7 și 10. Nu lipseau notele de zero (!) pentru cei neprezențați, acești elevi fiind, de altfel, fie re-rași, fie repetenți, dar nu din cauza Dreptului⁴². În 1880-1881, patru din cei 35 de elevi ai clasei a III-a aveau 10 pe linie, iar alți doi elevi numai note de 9 și 10. La clasa a IV-a (9 elevi), trei aveau 10 pe linie, unul singur numai note de 5, iar restul de cinci aveau note cuprinse între 7 și 10⁴³. Și alți elevi primeau note mari pe semestrul I, dar în cel următor nu reușeau să obțină decât note mediocre. Este dovada faptului că Protopopescu-Pake încuraja elevii preocupați și silitori, sancționând însă, cu obiectivitate, delăsarea și ignoranța altora⁴⁴.

Aceleași considerații sunt valabile și pentru examenele care se susțineau la sfârșitul celor două semestre școlare. Cele două sesiuni de examene erau programate la începutul lunilor ianuarie, respectiv iunie, iar fiecare an de studiu avea rezervată o zi anume pentru examenul de Drept⁴⁵. Calificative bune au obținut și elevii care concuau pentru a câștiga o bursă în anii IV-V⁴⁶.

La sfârșitul studiilor, absolvenții susțineau examene pentru obținerea diplomei de capacitate în științele comerciale. Probele se desfășurau în două sesiuni programate între 1-15 septembrie și 1-15 aprilie, ultima fiind decalată (din 1883) în intervalul 15-30 ianuarie⁴⁷. Juriul examinator, format din toți profesorii școlii, era prezdat de un reprezentant al ministerului. Dintre ilustrele personalități care au concus examenele din Școala Comercială bucureșteană, putem aminti pe Spiru Haret (1882), B.P. Hașdeu (1883) și Th. Rosetti (1885)⁴⁸. La probele scrise, tragerea la sorți putea decide ca Dreptul să nu fie disciplină de examen, așa cum s-a petrecut în septembrie 1884. La oral însă, Dreptul era o probă obligatorie. De această dată, tematica examenelor este bine atestată, fiind asemănătoare cu cea a programei publicate la 1879: *Despre bancrută; Despre concordat; Cine sunt comercianții?; Societățile comerciale; Elementele constitutive ale polițelor; Efectele declarării falimentului* etc. Candidații se prezentau pregătiți, obținând calificative de promovare. În decursul a nouă ani, doar opt candidați au ratat examenul la Drept, obținând note sub 5. La început,

⁴² *Ibidem*, inventar 237, dosar 4/1878-1881, f. 112-116.

⁴³ *Ibidem*, f. 174-185.

⁴⁴ *Ibidem*, dosar 7/1886-1888, f. 44-64, 108-124.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar 428/1874-1884, f. 60, 62, 69, 72, 81, 88, 89, 98, 106; D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 832/1885, f. 51, 287.

⁴⁶ D.M.B.A.N., dosar Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar 237, dosar 429/1884-1890, f. 6-7 (1884) și 20 (1885).

⁴⁷ *Ibidem*, dosar 428/1874-1884, f. 66-67, 72, 79, 83-85, 92, 95, 99-100; dosar 429/1884-1890, f. 3-5, 8-10, 15-16, 24, 36-39, 41-45, 49-52, 57-59.

⁴⁸ *Ibidem*, dosar 428/1874-1884, f. 79, 92; D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 832/1885, f. 69.

evaluarea se realiza cu bile albe, negre și roșii, acest procedeu fiind aplicat ultima oară în aprilie 1882. Din sesiunea următoare s-a utilizat sistemul numeric.

Din cercetarea vechilor registre ale consiliului pedagogic, se pot desprinde și alte amănunte interesante. De exemplu, primele examene la Drept conduse de Protopopescu-Pake s-au desfășurat pe 2 (clasa a IV-a) și 5 ianuarie 1880 (clasa a III-a). La unele sesiuni de examene, profesorul nu s-a prezentat (septembrie 1881, septembrie 1887), ocazii cu care se consemna că „d. Protopopescu-Pake, neputând lua parte la această ședință a conferinței, a lăsat chestiunile relative la Drept în plic ... <care> a fost deschis înaintea juriului examinator și a candidaților”⁴⁹.

Lucrând aproape zilnic cu copiii, Protopopescu-Pake și-a format convingerea că învățământul comercial putea fi ameliorat în multe privințe. Propunerile sale pentru sprijinirea elevilor și absolvenților Școlii Comerciale au fost apreciate și însușite de consiliile profesoriale la care participa, mai puțin însă de autoritățile școlare. Evoluția ulterioară a instrucției comerciale a dovedit justetea acestor propuneri, din care vom aminti câteva. La 3 iunie 1880, Protopopescu-Pake mărturisea colegilor săi de cancelarie necesitatea trimerii a doi tineri absolvenți în străinătate, pentru a cerceta mecanismul Bursei, instituție ce urma să funcționeze și în România de la 1 ianuarie 1881. Cei doi absolvenți urmau să plece la Paris cu fostul lor profesor de Drept, care era desemnat și cu elaborarea Legii de funcționare a Bursei române. Această propunere a fost susținută de direcțiunea școlii (14 iunie), dar s-a lovit de împotrivirea Ministerului Agriculturii, Comerțului și Lucrărilor Publice (1/13 iulie 1880)⁵⁰.

În următorii ani, profesorul Protopopescu a sprijinit proiectul care viza trecerea Școlii Comerciale la Ministerul Comerțului (22 octombrie 1882), lucru întâmplat în 1883, precum și dorința directorului Theodor Ștefănescu că „domnii profesori să se viziteze în orele de cursuri în clasă, ca astfel fiecare dintre cumnealor să aibă o idee de modul cum se predau cursurile în general” (16 martie 1884)⁵¹. Ulterior, la 13 decembrie 1886, conferința școlii era convinsă de necesitatea ameliorării regulamentelor de disciplină, de studii și de absolvire a elevilor, sarcină care revenea unei comisii formate din Ion P. Licherdopol (directorul școlii), Florian Crasan și Em. Protopopescu-Pake⁵².

Experiența didactică l-a determinat pe Em. Protopopescu-Pake să solicite, într-o primă fază, mutarea cursurilor de Drept în clasele IV-V (18 iunie 1884), însă această modificare, deși agreată (25 august 1884)⁵³, nu s-a putut realiza. De aceea, profesorul a avut în vedere o reformă mai complexă: „Organizarea actuală <a învățământului

⁴⁹ D.M.B.A.N., fond Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar 237, dosar 428/1874-1884, f. 60, 72; dosar 429/1884-1890, f. 49 v.

⁵⁰ *Ibidem*, dosar 428/1874-1884, f. 63 v.; D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 704/1830, f. 20, 24.

⁵¹ Propunerile se află în fondul Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar 237, dosar 428/1874-1884, f. 86, 101; „Monitorul Oficial”, nr. 293, 30 martie/11 aprilie 1884, p. 4850.

⁵² *Ibidem*, dosar 429/1884-1890, f. 41.

⁵³ *Ibidem*, dosar 428/1874-1884, f. 107; dosar 429/1884-1890, f. 2.

comercial> este insuficientă, pentru că în cinci ani programa trebuind a fi condensată, nu se pot preda elevilor care sunt prea cruzi, o prea mare surabondență de materii, mai ales că nici <nu> pot fi preparați a le pricepe. Conchid că, cu organizarea actuală, nu se poate face mai mult. Este însă de dorit ca neapărat să se reorganizeze școala cu șapte ani, împărțindu-se studiile în două trepte, una de patru ani și alta de trei ani, superioară. În acea reorganizare să intre și Dreptul maritim neapărat trebuincios” (28 noiembrie 1887)⁵⁴. Așadar, Protopopescu-Pake înțelegea bine că elevii săi, abia ieșiți din copilărie, nu puteau avea încă toate capacitățile intelectuale necesare pentru a sesiza subtilitățile noțiunilor de Drept. Acesta era și motivul pentru care dascălul își încuraja mereu elevii și nu era foarte exigent în notarea lor.

În cadrul consiliilor profesoriale, la care nu întotdeauna era prezent⁵⁵, Protopopescu-Pake participa la luarea unor decizii în cele mai variate probleme: pregătirea examenelor de admitere, de bursă, de corigență și capacitate, fixarea deschiderii anului școlar și a zilelor de repaus, nominalizarea premianților, eliminarea pe diverse perioade sau definitivă a elevilor recalitranti, clarificarea situației repetenților, scoaterea la concurs a unor catedre vacante, autorizarea directorului de a cumpăra diverse materiale didactice, aprobarea rapoartelor contabile pe anii precedenți⁵⁶. Dacă avea o opinie deosebită, profesorul nu ezita să o consemneze, cu termeni politicoși, în registrul de procese-verbale.⁵⁷ Ultimul consiliu la care Protopopescu-Pake a participat a fost cel din 1 iunie 1888, unde s-a discutat situația elevilor pregătiți în particular⁵⁸.

Atenția pe care Protopopescu-Pake a arătat-o Școlii Comerciale din București este dovedită implicit de donațiile materiale deloc neglijabile. Luând exemplul colegilor săi de cancelarie, la 25 octombrie 1880, profesorul oferea școlii șapte cărți juridice și colecția completă a ziarului „Dreptul”. Pentru această donație, evaluată la „aproape 300 de franci”, Protopopescu-Pake primea viile mulțumiri ale ministerului. Biblioteca școlii s-a îmbogățit, la 13 noiembrie 1884, cu alte cinci volume de Economie și Drept, acest dar, „împreună cu cele alte donațiuni”, urmând a fi

⁵⁴ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 878/1887, f. 204 v.; cu puțin înainte, raportul școlii nr. 168/4 iulie 1887 preciza că „studiul Dreptului nu se face și nu se poate face în mod îndestulător și integral – după mărturisirea chiar a dlui profesor respectiv (Pake, n.n.) – din cauza disproporțiunii dintre seriozitatea materiei, de o parte, și de altă parte, a vârstei fragede a școlarilor și a inferiorității clasei, în care se începe acest curs”, cf. D.M.B.A.N., fond Liceul Comercial „N.Kretzulescu”, inventar 1444, dosar 5/1886-1887, nenumărat.

⁵⁵ Prima absență de la un consiliu este din 8 aprilie 1880, *Ibidem*, inventar 237, dosar 428/1874-1884, f. 61; din cele zece consilii ținute în 1886-1887, Pake a lipsit la șapte dintre ele, cf. D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 878/1887, f. 207.

⁵⁶ D.M.B.A.N., *Ibidem*, dosare 428 și 429, *passim*.

⁵⁷ La 14 mai 1881, Pake s-a opus pedepsirii elevilor clasei a IV-a, plecați „în corpore” de la școală pentru a participa la serbările încoronării regelui Carol I, adăugând: „în tot cazul, aceasta este o părere a mea izolată”. Prof. Crasan îi replica: „nu prea bună părere ai, d-le Pake”, *Ibidem*, inventar 1444, dosar 2/1881-1885, f. 27.

⁵⁸ *Ibidem*, inventar 237, dosar 429/1884-1890, f. 60-61.

comunicate ministerului⁵⁹.

La sfârșitul anului 1885, profesorul Protopopescu-Pake anunța în consiliul școlar că este executorul testamentar al averii răposatului Theodosie Christescu, punând la dispoziția școlii suma de 1.000 lei dăruite de cel decedat⁶⁰. Dar, în conformitate cu articolul 811 din Codul Civil, această donație trebuia autorizată printr-o decizie a Executivului. Astfel, la 21 martie 1886, Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1 încuviința ca Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor să primească legatul de 1.000 lei, hotărâre întărită ulterior prin Decretul regal nr. 1148/ 1 aprilie 1886⁶¹. La rândul său, ministerul l-a recunoscut pe Protopopescu-Pake drept executor testamentar (26 aprilie 1886), cerându-i să pună banii la dispoziția școlii⁶². În anul următor, legatul era deja executat, iar cu banii obținuți, „grație stăruințelor unuia dintre profesorii acestei școale, care a fost consultat la facerea testamentului”, se cumpăraseră bonuri de tezaur pentru mărirea fondului⁶³. Cu banii primiți, Protopopescu-Pake ar fi dorit să construiască un turn meteorologic, apoi să cumpere un orologiu pentru noul local al școlii (27 iunie 1890). Ministerul a insistat însă ca banii să fie folosiți pentru utilizarea laboratoarelor de fizică și de chimie (ianuarie 1887-iulie 1890)⁶⁴. Până la urmă, s-a ajuns la un compromis, banii servind la realizarea unei biblioteci (18-25 noiembrie 1891)⁶⁵.

În continuare, se cuvine a fi cercetat și modul în care a fost răsplătită activitatea didactică a lui Protopopescu-Pake. Așa cum s-a arătat mai înainte, între 12 octombrie 1879-1 aprilie 1880, profesorul a predat gratuit cursul său, neavând o catedră distinctă⁶⁶. Noul buget, pe 1880, a prevăzut și plata profesorului de Drept, acesta primind 3.600 de lei pe an sau 300 de lei lunar. Din salariu se vărsa Casei Pensiunilor o contribuție de 10 % (30 lei), iar din suma de plată (270 lei) se mai scădeau 5 % ca impozit către Stat (13,50 lei)⁶⁷. Astfel, vreme de șase ani (aprilie 1880-martie 1886), Protopopescu-Pake a încasat lunar un salariu net de 256,50 lei⁶⁸.

În acest interval a apărut Legea pentru fixarea și gradarea remunerațiilor membrilor corpului didactic (1883), care stabilea că anii de suplinire nu conferă nici o gradație (art. 2). Prima gradație, care aducea un spor salarial de 15 %, se acorda la cinci ani după numirea provizorie (art. 3) și numai celor care ar fi depus alături de

⁵⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 250, 6/18 noiembrie 1880, p. 7386; D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 704/1880, f. 53-54; D.M.B.A.N., *Ibidem*, inventar 1444, dosar 2/1881-1885, f. 228.

⁶⁰ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 857/1885, f. 2.

⁶¹ *Ibidem*, f. 9 (jurnalul), 14 (decretul); „Monitorul Oficial”, nr. 5, 5/17 aprilie 1886, p. 67.

⁶² D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 857/1885, f. 16.

⁶³ *Ibidem*, f. 18, 20 (14 și 24 ianuarie 1887).

⁶⁴ *Ibidem*, f. 19, 21, 23-25.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 26-27.

⁶⁶ *Monografia Școlii Comerciale Superioare nr. 1 de băieți; 70 de ani de la înființare (1864-1934)*, București, 1935, p. 87.

⁶⁷ D.M.B.A.N., *Ibidem*, inventar 1444, dosar 1/1878-1880, f. 120, 123.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 62; dosar 2/1881-1885, f. 56, 61, 197; dosar 1174/1884-1894, p. 24-41.

cerere „vreo lucrare literară ori științifică originală” (art. 5)⁶⁹. Prin urmare, încă din 1884-1885, diverse rapoarte subliniau imposibilitatea acordării unei gradații lui Protopopescu-Pake înainte de 16 februarie 1886⁷⁰. Mărirea efectivă a salariului s-a realizat din aprilie 1886. La cei 300 de lei se adăuga un spor de 15 % (45 lei), scăzându-se apoi contribuția pentru pensie, de 10 % (34,50 lei), și impozitul către Stat de 5 % (15,53 lei). Așadar, timp de peste doi ani (aprilie 1886-iulie 1888), salariul lunar net al profesorului în cauză a fost de 294, 97 lei⁷¹.

Era îndestulător acest salariu? Ținând cont de faptul că Protopopescu-Pake avea o vechime mică în învățământ și cel mai redus număr de ore (16 pe lună) față de toți ceilalți profesori (între 24-68 de ore pe lună)⁷², se poate afirma că salariul său era avantajos. Un „*tablou de personalul Școlii de Comerț din Capitală*” (1886) dovedește că Pake-Protopopescu era cel mai înstărit profesor. În București, pe lângă casa din strada Colței 39, suburbia Biserica Enei, unde își avea „domiciliul politic” și „real”, profesorul deținea alte două imobile în străzile Carol și Polonă. Stăpâna apoi proprietăți „impuse la foncieră”, în comuna Conțești, plasa Ialomița, județul Dâmbovița, și în comuna Urlați, plasa Cricov, județul Prahova⁷³. Veniturile aduse de aceste proprietăți erau completate cu onorariile obținute din avocatură. Situația materială i-a permis, de altfel, să fie ales deputat de Ilfov, la colegiul întâi, în alegerile din 12 octombrie 1888⁷⁴.

Un alt aspect ce trebuie clarificat este modul în care Protopopescu-Pake și-a încheiat activitatea la Școala Comercială. Se cunoaște faptul că între 1880-1888, Protopopescu-Pake s-a raliat politic opoziției antiliberale, activând inițial în gruparea liberal-moderată condusă de George Vernescu, iar apoi în Partidul Liberal-Conservator (1884-1888)⁷⁵. Prin venirea la putere a „Opoziției Unite” (martie 1888), vechiul Consiliu Comunal al Capitalei a fost dizolvat, fiind înlocuit cu o comisie interimară, din care făcea parte și Pake-Protopopescu⁷⁶. Fiind ales primar al Bucureștilor, Em. Protopopescu-Pake supunea atenției Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor (15 iunie 1888) următorul aspect: Legea salarizării corpului didactic (1883) declara incompatibilitatea funcției de profesor cu cea de primar sau ajutor de primar (art. 11), iar Legea pentru alegerea consiliilor comunale (1886) permitea totuși ca profesorii secundari să fie concomitenți și

⁶⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 1, 1/13 aprilie 1883, p. 4-5.

⁷⁰ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 820/1884, f. 19, 21, 27 v., 80.

⁷¹ *Ibidem*, dosar 878/1887 și 886/1888, *passim*; D.M.B.A.N., *Ibidem*, inventar 1444, dosar 1174/1884-1894, p. 42-70.

⁷² D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 832/1885, f. 362.

⁷³ D.M.B.A.N., *Ibidem*, inventar 1444, dosar 5/1886-1887, nenumărat; dosar 6/1886-1887, f. 31-31v.

⁷⁴ „Monitorul Oficial”, nr. 153, 13/25 octombrie 1888, p. 3597.

⁷⁵ Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 16-18, 20.

⁷⁶ Vezi Decretul regal nr. 1136/25 aprilie 1888, în „Monitorul Oficial”, nr. 21, 28 aprilie/10 mai 1888, p. 473.

consilieri comunali (art. 68)⁷⁷. Pentru a se evita orice suspiciune de ilegalitate sau incompatibilitate, profesorul cerea ca pe timpul cât va fi primar, să fie înlocuit la catedră cu Nicolae Ath. Popovici – doctor în Drept al Facultății din Paris⁷⁸. Comisia Permanentă a ministerului economic a decis că textul legii din 1883 este categoric în privința incompatibilității, însă, mânăta de prudență, a solicitat și opinia Ministerului Instrucțiunii (25 iunie). Răspunsul a sosit la 6 iulie 1888, în termenii următori: „recunoscând că legislațiunea noastră prezintă anomalii, cel puțin în redactarea legilor, ca în cazul de față (...) totuși (...) ar trebui să se ceară unui profesor ales primar să opteze între funcțiunea electivă și catedră⁷⁹”. Solicitat de ministerul economic să aleagă între cele două funcții (18 iulie), Protopopescu-Pake își exprima imediat (19 iulie) opțiunea fermă pentru calitatea de primar⁸⁰. Prin urmare, Divizia Agriculturii îl considera demisionat din învățământ pe ziua de 1 august, fapt consemnat și în decizia ministerială nr. 53956/9 septembrie 1888⁸¹.

Totuși, Protopopescu-Pake considera că sacrificiile ce și le-a impus prin noua funcție de primar nu îl puteau determina să abandoneze profesoratul. La 13 octombrie 1888, el făcea un ultim demers la ministerul economic pentru a-și păstra calitatea de titular al catedrei de Drept, invocând art. 10 al Legii pentru numirea profesorilor (1879). Rezoluția ministerială arăta însă că incompatibilitatea celor două funcții era absolută, și nu una condiționată⁸².

Legăturile lui Protopopescu-Pake cu Școala Comercială au continuat și în perioada cât acesta a fost primarul Capitalei (iunie 1888–decembrie 1891). Nu trebuie uitat faptul că primăriile aveau obligația, prin lege, de a întreține școlile orașului. A contat însă foarte mult ambiția lui Protopopescu-Pake de a da școlii un local adecvat. Planul construirii noului edificiu, aflat în studiul Primăriei încă din iunie 1885⁸³, s-a materializat abia în 1889-1890. La 10 august 1888, școala era invitată de Primărie să părăsească vechiul local, care urma să fie demolat⁸⁴. În primăvara următoare (21 mai 1889), regele Carol I și principele moștenitor Ferdinand au asistat la punerea pietrei de temelie a noului edificiu, fiind înconjurați de I.Em.Florescu (președintele Senatului), Lascăr Catargiu (primul-ministru), mitropolitul primat Iosif, de Gr.Păucescu (ministrul Comerțului) și Protopopescu-Pake. Alocuțiunea primarului a fost bine primită de asistență, inclusiv de către regele Carol I, care ura Școlii Comerciale „să fie nu numai o podoabă pentru Capitală, ci

⁷⁷ *Ibidem*, nr. 1, 1/13 aprilie 1883, p. 4-5; nr. 58, 15/27 iunie 1886, p. 1173.

⁷⁸ D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 886/1888, f. 50 r.-v.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 50-52 și 68 (citatul).

⁸⁰ *Ibidem*, f. 69-70.

⁸¹ *Ibidem*, f. 82, 111; „Monitorul Oficial”, nr. 127, 11/23 septembrie 1888, p. 3059.

⁸² D.A.N.I.C., fond REAZ, dosar 886/1888, f. 163.

⁸³ *Ibidem*, dosar 832/1885, f. 82.

⁸⁴ D.M.B.A.N., *Ibidem*, inventar 1444, dosar 8/1887-1888, f. 188.

mai ales un nou îndemn spre învățământul practic”⁸⁵. Arhitectul P. Petricu a dat noii clădiri un aspect masiv, monumental, specific stilului eclectic de la sfârșitul secolului al XIX-lea. La insistențele primarului, școala a căpătat și o spațioasă aulă, decorată cu rafinament⁸⁶. Efortul financiar al Primăriei (229.000 lei) era lăudat, la 17 septembrie 1890, de către Protopopescu-Pake, care arăta că „localul ce inaugurăm astăzi este satisfacerea unei trebuințe de mult simțită”. În continuare, primarul mulțumea corpului profesoral, din care și el a făcut parte, „pentru silința ce-și dă de a face ca această școală să progreseze; și speră că în curând va vedea întemeindu-se, în noul local ce se inaugurează, *Academia de Comerț a țării*”⁸⁷. Din nefericire, acest frumos ideal nu s-a împlinit decât în aprilie 1913, la două decenii după moartea neașteptată a lui Protopopescu-Pake.

La dispariția marelui edil, cortegiul funerar a trecut înadins și pe lângă Școala Comercială, din bulevardul Domniței. „Noi, profesori și elevi, plângem pe fostul nostru coleg care în curs de nouă ani (...) tinse a-și câștiga stima, iubirea și încrederea noastră, propunând cursul acesta cu o competență desăvârșită, cu o nobilă iubire de adevăr, cu o vorbire sigură, limpede și senină (...) el a lăsat *exemple de urmat și amintiri de păstrat...*”⁸⁸.

Protopopescu-Pake a fost un *exemplu de urmat*, în primul rând, pentru elevii săi. De exemplu, Mihail A. Dumitrescu, absolvent al seriei 1882, a fost profesor de Drept al școlii între 1895-1930, director al stenografilor de la Adunarea Deputaților (1904-1923) și membru în Consiliul Superior Legislativ⁸⁹. Alți absolvenți din deceniul 1880-1890, precum: Emil Brancovici, Nicolae Butculescu, Ioan Catzian, Christian Pantelli, Ioan Rasidescu, Christache Staicovici, Constantin și Ștefan Solacoglu, Nicolae Vișineanu etc. au devenit mari bancheri, comercianți, industriași, administratori, profesori universitari, deputați și senatori.

Cât despre *amintiri*, ele s-au estompat treptat, o dată cu trecerea anilor. De fostul lor profesor își mai aduceau încă aminte, prin 1936, bătrânii absolvenți ai seriei 1886: „Em. Protopopescu-Pake, de Drept comercial și civil, era un om serios, mare gospodar și bun profesor. Ne chema regulat la Moș Ajun, la el acasă, la un loc cu copiii săi”⁹⁰.

⁸⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 39, 23 mai/4 iunie 1889, p. 966.

⁸⁶ D.M.B.A.N., fond Primăria Municipiului București, Serviciul tehnic, dosar 14/1889, *passim*.

⁸⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 140, 23 septembrie/5 octombrie 1890, p. 3274-3275.

⁸⁸ Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 83-84.

⁸⁹ „Revista generală de comerț și contabilitate”, an XIX, nr. 10, octombrie 1930, p. 494-495; *Monografia Școlii...*, p. 45.

⁹⁰ *O sărbătoare înălțătoare: 50 de ani de la absolvirea Școlii Superioare de Comerț din București*, în „Revista generală de comerț și contabilitate”, an XXV, nr. 6, iunie 1936, p. 428.

Ne exprimăm speranța că această prezentare a deschis cititorului o nouă perspectivă asupra unei personalități care s-a făcut remarcată îndeosebi prin realizările din fruntea Primăriei Capitalei. Cercetările viitoare vor confirma, infirma, completa sau nuanța rezultatele obținute aici. Totodată, acest studiu vrea să arate că profesorii de astăzi ai Școlii Superioare Comerciale „N.Kretzulescu”, din rândul cărora face parte și autorul acestui articol, nu l-au uitat pe cel ce le-a lăsat o frumoasă clădire de patrimoniu – **Em. Protopopescu-Pake**.